

Elsje Plantema achter de gendèr
Eigen foto

Elsje Plantema

“Voor mij was het de hemel”

Judith Marseille

Aan de rivier het IJ, achter de stoere façade van een oud Amsterdams veem, bevindt zich het Gamelanhuis. Er staan sierlijke instrumentaria van diverse origine opgesteld, met hier en daar een verdwaald handpopje. Dit is het hart van de Nederlandse gamelancultuur en de uitvalsbasis van Elsje Plantema's ensemble 'Widosari'.

Je hebt een conservatoriumopleiding gedaan en je bent musicologe. Je oorspronkelijke specialisme is barokmuziek en het klavecimbel. Hoe ben je in gamelan- en wajangseren terecht gekomen?

Elsje: "Het was in 1969, ik was eerstejaars studente Muziekwetenschap aan de GU, nu UvA, en we kregen colleges niet-westerse muziek. Van alles: Afrikaans, Zuid-Amerikaans, ik vond het allemaal even boeiend, tot er op die donkere decemberdag een geluidsband met gamelanmuziek werd opgezet. Op dat moment ervoer ik een hevige fysieke reactie, hartkloppingen en kippenvel. Ik dacht: dit moet ik leren spelen. Het kwam volkomen uit de lucht vallen, want ik kom uit een typisch klassieke-muzieknest. Wel was een broer van mijn vader, Lex Plantema, jazzmusicus en bandleider. Ik heb hem spijtig genoeg nooit gekend, de hongerwinter werd hem fataal, hij stierf drie weken voor de bevrijding. Eén van de docenten Muziekwetenschap, Ernst Heins, gaf in het Tropenmuseum gamelanlessen aan studenten. Ik kon dus meteen aan de slag. In 1971 lukte het Ernst om in samenwerking met CRM (Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk) een docent uit Solo (Midden-Java) naar Nederland te halen, Raden Mas Ronosuripto, kortweg Pak Ripto. Hij was afkomstig uit het hof van Mangkunaragan, waar hij leiding gaf aan de muzikafdeling. Pak Ripto is anderhalf jaar gebleven en voor mij was het de hemel. In die tijd leerde ik ook poppenspeler Rien Baartmans kennen, die van diezelfde Pak Ripto wajanglessen kreeg."

Rien Baartmans associëren we nog steeds met Rikkie en Slingertje, maar wat was zijn relatie met wajang?

"Die ging ver terug. Tijdens de oorlog, toen hij pas vier was, namen zijn ouders hem mee naar het Koloniaal Instituut in Amsterdam, de voorloper van het Tropenmuseum. Daar traden Javaanse artiesten op, die niet terug konden naar Nederlands-Indië. Rien raakte in de ban van de muziek en de dansen. Als veertienjarige werd hij lid van de jeugdgroep van Bernard IJzerdraat. Het Gamelanhuis heeft tegenwoordig IJzerdraats instrumentarium in bewaring. Het is een ongelooflijk verhaal, hoe die instrumenten tijdens de oorlog zijn gebouwd door jonge jongens, met brons dat werd achtergehouden voor de Duitsers. Rien las zich als tiener ook in de wajang in met het klassieke boek van Jacob Kats, *Het Javaansche Tooneel*. In 1972 gaf Rien zijn eerste wajangvoorstellingen rond het hertje Kantjil. Die waren gericht op kinderen. Ik bespeelde daarbij de gendèr, dat is een metallofoon die heel belangrijk is in een wajangvoorstelling. Iedere keer moest dat loodzware ding van driehoog, want zo woonde ik toen, naar de achterbank van Riens auto worden gesjouwd en weer terug. Tegenwoordig transporteren we de zware instrumenten op wielotjes en hier in het Gamelanhuis hebben we gelukkig een laadperron."

Hoe verging het jou verder in die tijd?

"In 1972 ging Pak Ripto terug naar Indonesië en viel er voor mij een groot gat. Ik richtte me weer op barokmuziek, onder andere bij Frans Brüggem. In 1976 heb ik me bij Riens gamelanzelschap aangesloten, want ik miste de gamelan te erg. Dat liep uit op een enorm intensieve samenwerking en een levenslange vriendschap. In 1977 kwam mij het boek *De schending van Soebadra* onder ogen, de Nederlandse vertaling van een compleet wajangverhaal door mijn docent Javaans aan de Universiteit Leiden, professor Ras. Dat was de trigger om zelf wajangvoorstellingen te gaan geven. Professor Ras werd een van onze grootste fans."

En hoe ging het met de wajang?

"Rien en ik verbleven in 1978 maandenlang in Indonesië, thuis bij Pak Ripto in Bandung. Rien leerde van hem wat hij met de poppen moest doen, het stemgebruik, de emoties, de specifieke sfeer van elke scène. Ik nam de muziek voor mijn rekening. Ik leerde alle trommelpatronen die horen bij de bewegingen van de poppen, want dat moet heel nauwkeurig aansluiten. Terug in Nederland hebben we Raras Budaya opgericht, die naam hebben we van Pak Ripto gekregen. Raras slaat op de gamelanmuziek, Budaya betekent cultuur. Pak Ripto zei: 'Wajang is de hoogste vorm van cultuur, Raras Budaya betekent het harmonieus samengaan van wajang en gamelan.' Ik selecteerde uit bestaande Nederlandse groepen zestien gamelanspelers. De meesten kwamen uit mijn lesgroepen maar er waren ook enkele ervaren spelers bij die de wajangvoorstellingen met Pak Ripto hadden meegemaakt. Zij bespeelden de lastigste instrumenten: gendèr en rebab, en één van hen zong de sulukan, zangstukken die normaal gesproken door de dalang worden gezongen. Na anderhalf jaar intensief repeteren speelden we onze eerste try-out in het Amsterdamse Soeterijn Theater."

Widosari met dalang Ki Joko Susilo.

Rien Baartmans als dalang.

Fotocollectie Elsje Plantema

Jullie brachten als eersten wayang in het Nederlands.

“Dat was een fenomeen, veel mensen konden eindelijk het verhaal volgen en zich inleven in de personages. De grappen begrijpen, maar ook de ware diepgang van het verhaal ervaren. Rien kon als dalang meesterlijk communiceren met het publiek. In 1981 gaven we complete Wayang Kulit-voorstellingen in het kader van het Holland Festival. Helemaal in stijl: het duurde de hele nacht, het publiek zat op stoelen maar ook op matjes op de grond, wisselde zo nu en dan van spelzijde en nam op zijn tijd een sateetje. In de Amsterdamse Waalse Kerk veroorzaakte de satékraam kortsluiting en ging de wayanglamp uit. Rien aarzelde geen moment, hij pakte een wayang-theepotje en improviseerde een pauzeteken. Na zijn overlijden, in 1993, heb ik het nog wel eens met een andere dalang in het Nederlands geprobeerd, maar dat ging gewoonweg niet.”

Wat was jullie werkwijze als jullie een nieuwe wayangvoorstelling wilden maken?

“Voor elk nieuw verhaal, in het Javaans heet dat een lakon, verbleven we gedurende een paar maanden in Indonesië om bij Pak Ripto en een andere dalang, Pak Sujarno, te studeren.

We namen ook lessen aan het conservatorium van Solo, ASKI, waar muziek, dans en wayang wordt onderwezen. We logeerden bij onze docenten thuis. Bij Pak Sujarno in de desa werd er gekookt op houtvuur en baadden we ons onder de sterrenhemel. Dat zijn gelukkige herinneringen. In het Mangkunagaran-paleis mochten we de bijzonderste poppencollecties zien. Ik deed er ook onderzoek naar de muzikale begeleiding van wayang, ik interviewde muzikanten en we maakten er studieopnamen. We hebben in totaal vijf wayangverhalen gespeeld, episodes uit de Mahabharata en de Ramayana, de grote helden-epen uit India. We maakten ook producties met dansers, Wayang Orang - orang is mens - waarbij Rien de verteller was.”

In 2018 werd een dubbel jubileum gevierd: 40 jaar Raras Budaya en 25 jaar Widosari, het ensemble van het Gamelanhuis. Wat is het verband tussen die twee?

“Na Riens overlijden moest ik het anders aanpakken en me meer op de muziek richten. Die wilde ik op een hoger plan tillen en dat is Widosari geworden. Widosari is de naam van een heel mooi muziekstuk én van een geurige bloem. Wat ook meespeelde is dat je Widosari uitsprekt zoals het geschreven wordt, dat is handig bij telefonische boekingen. Voor Widosari moet je auditie doen, het is een semiprofessioneel gezelschap. Voor wie dat wil is er overigens bij het Gamelanhuis de mogelijkheid om op instapniveau gamelan te spelen. We houden bij Widosari nog steeds veel van wayang, dus als we de kans krijgen om een dalang uit te nodigen doen we dat. Bij ons jubileum was dat Ki Joko Susilo uit Nieuw-Zeeland, die afkomstig is uit een dalangfamilie die al generaties teruggaat op Midden-Java. Hij speelt in het Javaans, gemengd met Engels.”

Heb je zelf Indische wortels?

“Pas in 1971 hoorde ik van mijn moeder dat er Indisch bloed in de familie Plantema zit. Ik heb later uitgezocht hoe dat zit. Mijn overgrootvader is in 1874 als onderwijzer naar Nederlands-Indië gegaan en daar met een Javaans-Brits-Nederlandse vrouw getrouwd, mijn Indische overgrootmoeder. Mijn overgrootvader was geregeld te gast in de kraton (paleis) van Solo, en hoorde daar dezelfde gamelanmuziek die mij bijna een eeuw later kippenvel en hartkloppingen bezorgde..!”

Het Gamelanhuis en Widosari: www.gamelanhuis.nl

Fotocollectie Elsje Plantema